

ПОЛІТИЧНА ПРОПОЗИЦІЯ

(доповідна записка Кабінетові Міністрів України щодо реалізації державної політики)

Концепція запровадження та розвитку ринку зелених облігацій в Україні

I. Рекомендоване рішення

1. Предмет розгляду

В Україні відсутня державна політика щодо запровадження та розвитку ринку зелених облігацій. Брак скоординованого плану дій в цій сфері є стримуючим фактором в залученні «зеленого» фінансування в країну, а це в свою чергу послаблює зусилля в зміцненні енергонезалежності України й зменшенні енергоємності та вуглецеємності національної економіки.

У контексті значущості для країни розвитку альтернативної енергетики, пошуку підходів для зменшення споживання енергоресурсів усіма категоріями споживачів, впровадження новітніх енергоефективних технологій та обладнання на підприємствах тощо, є актуальним створення умов для обігу на фондовому ринку зелених облігацій та забезпечення їх інвестиційної привабливості. Ефективне застосування цього фінансового інструменту в Україні можливе шляхом вироблення та впровадження єдиної цілісної політики, що буде гармонізована з міжнародним законодавством, та яка враховуватиме провідні світові практики, а також особливості національних умов, можливостей, потреб і пріоритетів.

2. Оптимальний варіант

Для розв'язання проблеми необхідне схвалення Кабінетом Міністрів України погодженого заінтересованими центральними органами виконавчої влади проєкту Концепції запровадження та розвитку ринку зелених облігацій в Україні із подальшим затвердженням плану заходів щодо її реалізації.

Концепція визначає мету, основні напрями та завдання щодо запровадження та розвитку ринку зелених облігацій в Україні, який має стратегічне значення для фінансування проєктів екологічного спрямування, покращення екологічності середовища, розвитку вітчизняного фондового ринку та економіки України в цілому.

Концепція ґрунтується на досвіді кращих світових та європейських практик з організації ринку зелених облігацій, у тому числі країн з низьким суверенним кредитним рейтингом, яким вдалось запровадити відповідний ринок. В основу Концепції покладено дослідження щодо створення законодавчої бази для випуску зелених облігацій в Україні, проведеного за підтримки Федерального міністерства економічного співробітництва та розвитку Німеччини.

2.1. Шляхи і способи розв'язання проблеми

Основними напрямками реалізації Концепції є:

- створення правових передумов для запровадження ринку зелених облігацій;
- забезпечення залучення «зеленого» фінансування;
- сприяння розвитку ринку зелених облігацій.

Концепція дає підстави для формування Плану заходів з її реалізації, що передбачатиме розроблення конкретних проєктів нормативно-правових актів щодо реалізації різних складових державної політики у сфері запровадження ринку зелених облігацій, проведення окремих організаційних заходів.

2.2. Фінансово-економічне обґрунтування

Концепція, яка визначає основні напрями діяльності з формування та розвитку ринку зелених облігацій в Україні, передбачає реалізацію ряду комплексних заходів правового та організаційного характеру, у тому числі внесення змін в уже існуючу нормативно-правову базу, розробку нових нормативно-правових актів та проведення окремих організаційних заходів.

При підготовці до цих заходів будуть оцінені і обґрунтовані обсяги необхідних фінансових, матеріально-технічних і трудових ресурсів з урахуванням можливостей державного і місцевих бюджетів та наявності інших джерел, передбачених законодавством.

2.3. Прогноз впливу на ключові інтереси заінтересованих сторін

Запровадження та розвиток ринку зелених облігацій впливатиме на ключові інтереси таких заінтересованих сторін, як громадяни України, органи публічно-владних повноважень, суб'єкти господарської діяльності (фінансові та нефінансові компанії, інвестиційні та донорські фонди, міжнародні банки розвитку, інституційні інвестори).

Реалізація проєктів екологічного спрямування за рахунок емісії зелених облігацій позитивно вплине на якість життя громадян в цілому, покращення стану навколишнього природного середовища, розповсюдження «зелених» технологій як в короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі.

Випуск зелених облігацій дозволить залучати «зелене» фінансування у відповідні проєкти та стимулювати соціально-економічний розвиток регіонів України, а це позитивно впливатиме на реалізацію завдань визначених в стратегіях розвитку територій органів публічно-владних повноважень.

Водночас суб'єкти господарської діяльності, що випускатимуть зелені облігації, можуть диверсифікувати джерела залучення фінансування під реалізацію відповідних проєктів та отримати конкурентні переваги щодо залучення додаткового інвестиційного ресурсу.

2.4. Ризики

Ризиками, негативними наслідками та потенційними складнощами, що можуть виникнути під час розв'язання визначених завдань можуть бути:

- слабка зацікавленість органів державної влади в плануванні і реалізації дій за різними напрямками запровадження та розвитку ринку зелених облігацій внаслідок низького рівня розвитку місцевого фондового ринку;

- низька інституційна спроможність центральних та місцевих органів виконавчої влади формувати ефективне регуляторне середовище для розвитку ринку зелених облігацій відповідно міжнародних принципів;

- низька спроможність бізнес-середовища здійснювати емісію зелених облігацій відповідно міжнародних принципів;

- недостатність ресурсів для здійснення ефективної інформаційно-просвітницької роботи щодо переваг руху держави у світовому тренді залучення фінансування в проєкти екологічного спрямування через емісію зелених облігацій.

Шляхи запобігання їх виникненню:

- проведення консультацій з представниками центральних та місцевих органів виконавчої влади, бізнес-середовища з метою роз'яснення особливостей та потенційних переваг залучення фінансування в проєкти екологічного спрямування через емісію зелених облігацій;

- активне залучення фінансових ресурсів та підтримки у рамках двосторонніх та багатосторонніх проєктів та програм міжнародної технічної допомоги.

2.5. Результати проведення консультацій

Підходи, що формують концептуальні засади запровадження ринку зелених облігацій в Україні вперше обговорювались з громадськістю під час круглого столу на тему «Зелені облігації в Україні як механізм залучення інвестицій в проєкти відновлюваної енергетики та енергоефективності», що був організований 10.07.2018 Держенергоефективності за підтримки UNIDO.

Наступне публічне обговорення концептуальних засад відбулось 27.02.2019 в рамках Зустрічі зацікавлених сторін, що була організована Держенергоефективності за підтримки GIZ. Зустріч стала тематичним майданчиком з обговорення дискусійних питань нормативно-правового врегулювання запровадження ринку зелених облігацій в Україні.

За результатами консультацій з громадськістю та фахових обговорень із зацікавленими сторонами Держенергоефективності було підготовлено проєкт розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції

запровадження та розвитку ринку зелених облігацій в Україні». Зазначений проєкт акту двічі розглядався на засіданні Міжвідомчої робочої групи із запровадження ринку зелених облігацій в Україні (утворена наказом Держенергоефективності від 13 травня 2019 р. № 23), до складу якої увійшли представники державних органів, банківських установ, підприємств, міжнародних організацій та проєктів міжнародної технічної допомоги, громадськості.

Зокрема, в обговоренні взяли участь представники:

державних органів (Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Міністерство фінансів, Міністерство енергетики та захисту довкілля, Міністерство економічного розвитку і торгівлі, Міністерство розвитку громад і територій, Міністерство інфраструктури, Антимонопольний комітет, Комітет з питань фінансів, податкової та митної політики Верховної Ради України, ДУ «Офіс із залучення та підтримки інвестиції», Офіс Реформ КМУ);

бізнес-середовища (АБ «Укргазбанк», АТ «Укрексімбанк», АТ «Ощадбанк», АТ «Українська біржа», АТ КБ «ДНІПРОВСЬКЕ», ТОВ «ДТЕК», ТОВ «БЕЙКЕР ТІЛЛІ Україна», ТОВ «Deloitte (Україна)», ТОВ «Investment Capital Ukraine», ТОВ «Токмак Солар Енерджи», ТОВ «BFSE Group»);

міжнародних організацій (Climate Bonds Initiative (CBI), European Investment Bank (EIB), International Finance Corporation (IFC), Organization for Economic Co-operation and Development (OECD), United States Agency for International Development (USAID), United Nations Industrial Development Organization (UNIDO), United Nations Development Programme (UNDP) Ukraine, Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ);

юридичних фірм (АО «Саєнко Харенко», ТОВ «Дентонс»);

громадських організації (ГО «Офіс ефективного регулювання» (BRDO), ГО «Центр дослідження суспільної вартості» (Center for Blended Value Studies).

Аналіз пропозицій від громадськості до запропонованого проєкту Концепції запровадження та розвитку ринку зелених облігацій в Україні засвідчив підтримку необхідності прийняття зазначеного документа. При цьому відзначено, що в проєкті документа запропонована чітка структура та враховані усі важливі аспекти державної політики у цій сфері. Конструктивні зауваження та пропозиції були враховані, також були надані вичерпні роз'яснення щодо відхилених пропозицій, які суттєво не впливають на зміст основних положень Концепції.

2.6. Позиція заінтересованих органів

По результатах неодноразового розгляду проєкту акту на засіданні Міжвідомчої робочої групи із впровадження та розвитку ринку зелених облігацій в Україні враховані зауваження та пропозиції Національної комісії з

цінних паперів та фондового ринку (стосовно необхідності запровадження комплексного та уніфікованого правового регулювання питань сек'юритизації облігацій), Міністерства розвитку громад і територій (стосовно зосередження уваги на розкритті інформації про цільове спрямування коштів, прозорості механізмів обігу зелених облігацій а також відмови від здійснення державної реєстрації проєктів), Міністерства фінансів (стосовно наявності пільг з оподаткування доходів, отриманих нерезидентами у вигляді процентів на державні цінні папери або облігації місцевих позик), Міністерством інфраструктури (стосовно об'єднання декількох проєктів розпоряджень Кабінету Міністрів України в одне, а також коректності формулювань окремих статей Концепції).

3. Обґрунтування вибору оптимального варіанта

Схвалення проєкту Концепції запровадження та розвитку ринку зелених облігацій в Україні відповідним розпорядженням Кабінету Міністрів України дозволить уникнути зайвих зволікань у процесі нормативно-правового закріплення ключових напрямів і складових державної політики в цій сфері.

Концепція забезпечить інтегральне бачення всіх напрямів політики у сфері запровадження та розвитку ринку зелених облігацій і створить підстави для подальшого розроблення і прийняття плану заходів, що конкретизує підходи до нормативно-правового врегулювання окремого напрямку, проведення окремих організаційних заходів.

Подальша реалізація плану заходів, що передбачено Концепцією, дозволить забезпечити виконання Україною зобов'язань за міжнародними угодами в сфері енергоефективності та зміни клімату, започаткувати процес залучення «зеленого» фінансування в країну, що прискорить поступе скорочення використання викопного палива та освоєння нових технологій в різних секторах економіки.

Визначені Концепцією шляхи розв'язання проблеми дозволяють наблизити політику організації ринку зелених облігацій до міжнародних стандартів, започаткувати нові та підвищити ефективність вже наявних напрямів діяльності у повній відповідності з положеннями Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами.

II. Аналітична частина

1. Дослідження проблеми

Енергоємність української економіки в два-три рази перевищує середнє значення цього показника в європейських країнах. За останні 20 років європейські країни кардинально скоротили споживання енергоресурсів, в Україні ж значна їхня частка витрачається дарма через втрати в електромережах та теплових мережах, зношеність фондів, старе обладнання та

неефективне житлово-комунальне господарство. Високі витрати енергії створюють надлишкове навантаження на підприємства та знижують їхню конкурентоспроможність, а неенергоефективні технології спричиняють значні викиди CO₂ в атмосферу.

Енергетичною стратегією України до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність», що затверджена розпорядженням КМУ від 18 серпня 2017 р. № 605-р (далі – Енергетична стратегія), встановлено національну ціль щодо забезпечення 25% відновлюваних джерел енергії в первинному енергопостачанні до 2035 року, а також зниження на 20% від рівня 2010 року викидів CO₂ екв. в кінцевому споживанні палива. Для виконання таких цілей Україні потрібно залучити значний обсяг довгострокових фінансових ресурсів, які наразі нелегко отримати від української банківської системи та на місцевому ринку капіталу. У той же час, залучення фінансування на реалізацію проєктів екологічного спрямування шляхом випуску зелених облігацій в останні роки набуло статусу важливого елементу світового ринку капіталу, який надає країнам доступ до великого та різноманітного пулу інвесторів та допомагає виконувати їхні міжнародні зобов'язання.

Зелені облігації – відносно новий фінансовий інструмент на світовому фінансовому ринку. Водночас ринок зелених облігацій зростає в геометричній прогресії. У 2007 році, вперше, в світі було випущено зелених облігацій на загальну суму \$0,9 млрд, а в 2019 році цей показник становив понад \$250 млрд. За оцінками Climate Bonds Initiative, у 2020 році світова емісія зелених облігацій може сягнути 350 млрд доларів. Такому стрімкому розвитку сприяє великий попит на зелені облігації з боку соціально відповідальних інвесторів, що відмовляються вкладати кошти в проєкти, пов'язані з викопним паливом, і переорієнтовують потоки капіталу в проєкти екологічного спрямування.

Відповідно пп. 68 та 152 Плану заходів з реалізації етапу «Реформування енергетичного сектору (до 2020 року)» Енергетичної стратегії, затвердженого розпорядженням КМУ від 6 червня 2018 р. № 497-р (далі – План заходів), Держенергоефективності разом з іншими органами державної влади стали відповідальними за створення умов для запровадження ринку зелених облігацій в Україні як інструменту залучення інвестицій в проєкти з енергоефективності та розвитку відновлюваної енергетики. Індикаторами виконання цих пунктів Плану заходів встановлено внесення до 2019 року змін до нормативно-правових актів, а також прийняття до 2020 року актів Кабінету Міністрів України, схвалення та подання Кабінетом Міністрів України до Верховної Ради України законопроекту щодо внесення відповідних змін до законодавчих актів.

На виконання Плану заходів Держенергоефективності спільно з іншими зацікавленими сторонами було розроблено правові норми, якими запроваджуються зелені облігації як окремий підвид цінних паперів та встановлюються правила для учасників відповідного ринку. Ці норми було включено до проєкту Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів

України щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів». 19 червня 2020 року вищезазначений законопроект (далі – Закон України № 738-IX від 19.06.2020) був прийнятий Верховною Радою України у другому читанні.

Зокрема, статтею 18 Закону встановлюється:

поняття зелених облігацій та проектів екологічного спрямування (із визначенням конкретних напрямів, на які можуть спрямовуватись кошти, залучені від емісії таких облігацій);

коло емітентів зелених облігацій (із визначенням правового режиму для тих, хто реалізує та/або фінансує проекти екологічного спрямування);

принципи розкриття інформації емітентами, процедур звітності та використання надходжень, що будуть залучені від інвесторів на фінансування та/або рефінансування витрат проектів екологічного спрямування;

захист прав інвесторів, які вкладають кошти у зелені облігації.

Але прийняття Закону України № 738-IX від 19.06.2020 та встановлення правових засад для обігу зелених облігацій в Україні ще не гарантує ефективне використання цього фінансового інструменту усіма категоріями емітентів. Законом встановлено необхідність розробки вторинного законодавства, зокрема, в частині відбору та супроводження проектів екологічного спрямування, які фінансуються за кошти державного і місцевих бюджетів. Відсутність відповідного порядку обмежуватиме емісію зелених облігацій муніципалітетами, урядом або уповноваженою на це урядом установою. В свою чергу відсутність кваліфікованої державної інституції, що здійснюватиме експертизу проектів екологічного спрямування може накласти непосильні витрати на публічних емітентів та стримувати розвиток відповідного ринку.

Так само емітентів приватного сектору стримуватиме відсутність чітких керівництв щодо застосування міжнародних принципів зелених облігацій (Green Bond Principles, далі – GBP), національних нормативів і правил щодо розкриття інформації емітентами зелених облігацій, стандартів звітності. Необізнаність зволікатиме від прийняття рішення щодо випуску зелених облігацій та залучення в такий спосіб «зеленого» фінансування.

Світовий досвід показує, що чіткі керівництва на рівні країн дозволяють узгоджувати випуски зелених облігацій з національними цілями в області енергоефективності, клімату та інфраструктури та розширювати масштаби «зеленого» фінансування, а запровадження кваліфікованих установ знижувати операційні витрати на ринку. Більш того, чіткі керівництва дають можливість підтримувати цілісність ринку зелених облігацій шляхом забезпечення високих стандартів прозорості, незалежної оцінки, управління ризиками, організації моніторингу та звітності; забезпечувати підтримку випусків зелених облігацій шляхом уточнення, які категорії і типи проектів кваліфікуються як «зелені».

Також на міжнародному рівні поширеною є практика стимулювання розвитку ринку зелених облігацій. Стимули застосовуються як для інвесторів, так і для емітентів. Так, наприклад:

- в США найпоширенішою практикою є податкове стимулювання муніципалітетів та інвесторів. В рамках програм Clean Renewable Energy Bonds (CREBs) та Qualified Energy Conservation Bonds (QECBs) муніципалітетам-емітентам надаються грошові субсидії від уряду на зниження процентної ставки по виплатах за зеленими облігаціями або вони взагалі звільнюються від податку, а інвесторам надаються податкові кредити;

- а в Індії існують державні програми підтримки проєктів на забруднених земельних ділянках (brownfields). Пільги надаються організаціям та муніципалітетам, що випускають зелені облігації з метою реалізації таких проєктів.

Одним із найефективніших стимулів для забезпечення інтересу інвесторів до «зелених» проєктів є практика запровадження пільгових вимог до капіталу для операцій із зеленими облігаціями. Так, зокрема, Центральний банк Китаю пропонує пільгове ставлення до банківських кредитів, що використовуються для придбання зелених облігацій, при розрахунку ліквідності банків та достатності капіталу банків. Європейська комісія також неодноразово оголошувала про плани знизити вимоги до капіталу для екологічно спрямованих банківських інвестицій з метою посилення зеленої економіки та боротьби зі зміною клімату.

В світовій практиці вже стає традиційним, коли міжнародні організації надають технічну допомогу урядам країн у розробці керівних принципів та процедур для ринку зелених облігацій, а також сприяють зростанню класу активів зелених облігацій на нерозвинених ринках. Так, наприклад:

- Світовий банк і Міжнародна фінансова корпорація надавали технічну допомогу урядам Фіджи та Нігерії в організації ринку зелених облігацій. Завдяки цьому країнам вдалось випустити зелені облігації у національній валюті на суми 50 та 30 млн. дол. США в грошовому еквіваленті. Таку практику міжнародні фінансові інститути планують поширювати і в інших країнах через найбільший в світі Фонд зелених облігацій, утворений Міжнародною фінансовою корпорацією спільно з компанією з управління активами AMUNDI. Основною місією фонду - допомогти країнам у формуванні ринків зелених облігацій, там де вони ще не створені;

- Європейський інвестиційний банк, що на сьогодні є найбільшим емітентом зелених облігацій в світі та випустив їх на суму понад 21 млрд євро, допомагав Китаю розробляти загальні рамки для зелених облігацій та критерії для оцінки «зеленості» проєктів. Також за підтримки Європейського інвестиційного банку Урядом Люксембургу було утворено Платформу з кліматичних фінансів (Luxemburg-EIB Climate Finance Platform), що дозволила

акумулювати близько 50 млрд євро зелених фінансів на майданчику Люксембургу.

Підтримку країнам надає і Зелений кліматичний фонд. Так, Зелений кліматичний фонд, затвердив програму фінансування для регіону Латинська Америка та Карибський басейн з використанням зелених облігацій та облігацій, спрямованих на покращення енергоефективності, обсягом у 217 млн дол. США.

Проте в разі державної/муніципальної та/або міжнародної підтримки зелених облігацій, надання податкових пільг і стимулів, преференцій центрального банку та інших форм стимулювання ринку зелених облігацій посилюється необхідність запобігання випадкам поширеного в міжнародній практиці явища «greenwashing» (або так званій «зелений камуфляж» – навмисне введення в оману інвесторів і державних органів щодо напрямків використання коштів, отриманих від емісії зелених облігацій, дотримання принципів екологічної результативності). Для запобігання фактам «зеленого камуфляжу» в світі і виникла необхідність розробки GBP.

На сьогоднішній день більша частина емісій корпорацій та фінансових установ базуються на принципах зелених облігацій від ICMA. Але більшість наднаціональних та державних органів, як правило, мають власні, більш конкретні стандарти, покликані задовольнити власні унікальні обставини та потреби в рамках загальної структури принципів GBP.

З метою запобігання «зеленому камуфляжу» різні країни стали формувати власні національні стандарти по зеленому маркуванню облігацій, правила щодо цільового використання отриманих фінансових ресурсів, а також щодо оцінювання результативності «зелених» проєктів. Державні правила, стандарти щодо зелених облігацій, стандарти бухгалтерського обліку, звітності, у тому числі нефінансової, дозволили країнам значно скоротити трансакційні витрати для державних інститутів і соціально відповідальних інвесторів з перевірки облігаційного випуску на «greenwashing».

При розробці таких стандартів зазвичай особливу увагу зосереджують на забезпеченні прозорості механізмів обігу зелених облігацій та функціонуванні ефективних вимог щодо звітності емітентів зелених облігацій, зокрема щодо розкриття інформації про цільове спрямування коштів та реальний екологічний вплив того чи іншого проєкту, який фінансується за рахунок зелених облігацій.

На міжнародному рівні існує кілька прикладів того, як державний сектор сприяє переходу до «зеленого» фінансування та розробляє відповідні рекомендації. Так, наприклад, французький уряд випустив рекомендації для фондів «зелених» інвестицій відповідно до таксономії кліматичних облігацій (Climate Bonds Taxonomy) та принципів GBP. Франція також стала першою країною, яка запровадила обов'язкову екологічну звітність для інституційних інвесторів: стаття 173 Закону «Про енергетичний перехід» вимагає від менеджерів фонду розкривати те, як екологічні показники враховуються при прийнятті інвестиційних рішень. Китай прийняв національні керівні принципи

створення «зеленої» фінансової системи, що включали 35 заходів, спрямованих на посилення розвитку «зеленої» фінансової системи, включаючи ринок зелених облігацій. Індійська комісія з цінних паперів та бірж на початку 2016 року випустила перший проєкт правил для зелених облігацій.

Досвід країн світу з організації ринку зелених облігацій доводить, що довіра є одним з ключових факторів для розвитку відповідного ринку. Нормативно-правова база повинна бути прозорою адже інвестори хочуть бути впевнені в чесних правилах гри на ринку. В більшості країн це вимагало визначення та встановлення нових міжнародних стандартів інвестування.

На цей час можна констатувати, що в Україні відсутні національні правила і стандарти для ринку зелених облігацій, а також механізми покращення інвестиційної привабливості зелених облігацій, стимули для розвитку відповідного ринку.

Запровадження та розвиток ринку зелених облігацій – кроссекторальне завдання, що охоплює питання фінансів та інвестицій, фондового ринку та цінних паперів, а також енергетику, промисловість, транспорт, водне і житлово-комунальне господарство, агропромисловий комплекс і землекористування, збереження і відтворення екосистем. Тому в світовій практиці уряди країн приймають відповідні плани заходів, які використовують як орієнтир при розробці своїх власних стратегій щодо організації відповідного ринку з метою залучення зелених фінансів та підвищення його інвестиційної привабливості.

Таким чином, проблема, що потребує розв'язання, полягає у відсутності єдиної існуючої державної політики у сфері запровадження та розвитку ринку зелених облігацій, що є стримуючим фактором в залученні «зеленого» фінансування в країну.

Причинами виникнення проблеми визначено:

недостатня увага органів державної влади до існуючих загроз та викликів для сталого розвитку України, спричинених високою енергоємністю та вуглецеємністю економіки;

повільне реагування на впровадження новітніх інструментів із залучення фінансування в проєкти, що зменшують негативний вплив на клімат;

недостатня законодавча та нормативно-правова урегульованість основних засад державної політики у залученні зеленого фінансування;

низька інституційна спроможність та слабка координація органів державної влади щодо планування і реалізації дій у зазначеній сфері;

недостатня обізнаність органів державної влади та зацікавлених сторін з усіх аспектів запровадження ринку зелених облігацій;

перманентна недостатність фінансових ресурсів.

Першим кроком до розбудови цілісної державної політики у сфері запровадження та розвитку ринку зелених облігацій, гармонізованої з міжнародним законодавством, має бути схвалення Концепції запровадження та розвитку ринку зелених облігацій в Україні, яка визначає шляхи розв'язання проблеми за трьома напрямками, а саме:

1. Створення правових передумов для запровадження ринку зелених облігацій, що передбачає: розробку національного керівництва щодо зелених облігацій відповідного міжнародним принципам; встановлення порядку відбору та супроводження проєктів екологічного спрямування, які реалізуються за кошти державного і місцевих бюджетів; встановлення режиму акредитації зовнішніх верифікаторів та оцінювачів зелених облігацій; запровадження національних нормативів і правил щодо розкриття інформації емітентами зелених облігацій, стандартів звітності; запровадження в національному законодавстві стимулів для розвитку ринку зелених облігацій та розробки відповідних державних цільових програм; підготовку законодавства про сек'юритизацію та забезпечені облігації, яке враховує особливості зелених облігацій.

2. Забезпечення залучення «зеленого» фінансування, що передбачає: підвищення обізнаності зацікавлених сторін щодо запровадження ринку зелених облігацій в Україні, залучення ключових гравців на ринок; підтримку підготовки та реалізації пілотних проєктів з випуску зелених облігацій різними категоріями емітентів із залученням програм допомоги ЄС, урядів іноземних держав, міжнародних організацій та донорських установ; сприяння створенню внутрішнього інвестиційного попиту на вкладення в зелені облігації з боку різних категорій потенційних інвесторів, зокрема, залучення місцевого населення та локальних інституційних інвесторів; залучення до співробітництва міжнародних банків розвитку в питаннях підвищення кредитної якості зелених облігацій українських емітентів та інвестування в зелені облігації України; сприяння просуванню національних емітентів зелених облігацій на зовнішні ринки капіталу; проведення виїзних презентацій випусків (роуд шоу) на зовнішніх ринках капіталу з метою підтримки залучення міжнародних інвесторів до інвестування в українські випуски суверенних та муніципальних зелених облігацій.

3. Сприяння розвитку ринку зелених облігацій, що передбачає: усунення бар'єрів для розвитку та функціонування вторинного ринку облігацій, зокрема, для підвищення ліквідності зелених облігацій на фондовому ринку; запровадження на базі Держенергоефективності платформи з відбору проєктів екологічного спрямування, у тому числі проєктів національного значення, під які можуть бути здійснені емісії суверенних зелених облігацій; створення на базі Держенергоефективності технічного офісу з проведення експертизи та супроводу проєктів екологічного спрямування, які фінансуються за кошти державного і місцевих бюджетів; налагодження співробітництва із міжнародними фінансовими організаціями, зарубіжними інвестиційними

компаніями та донорськими фондами з питань залучення «зеленого» фінансування; організацію та проведення навчальних програм для учасників ринку зелених облігацій та потенційних гравців.

Концепцію спрямовано на реалізацію Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів» № 738-IX від 19.06.2020, а також положень Паризької угоди, ратифікованої Законом України від 14 липня 2016 р. № 1469-VIII, Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року, затверджених Указом Президента України від 30 вересня 2019 р. № №722/2019, Енергетичної стратегії України до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність», затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 р. № 605-р та Плану заходів з реалізації її етапу «Реформування енергетичного сектору (до 2020 року)», затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 6 червня 2018 р. № 497-р, Національного плану дій з відновлюваної енергетики до 2020 року, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 01 жовтня 2014 р. № 902-р, Національного плану дій з енергоефективності до 2020 року, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 25 листопада 2015 р. №1228-р, Національного плану скорочення викидів від великих спалювальних установок, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 08 листопада 2017 р. № 796-р, Плану заходів щодо виконання Концепції реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 06 грудня 2017 р. № 878-р.

Впровадження положень Концепції вплине на всі сектори економіки, зокрема, фінансовий сектор, розвиток фондового ринку та ринку цінних паперів, енергетику, галузі промисловості, транспорт, водне та житлово-комунальне господарство, агропромисловий комплекс і землекористування, збереження і відтворення екосистем.

Схвалення Концепції прогнозовано приведе до наступних позитивних результатів:

- підвищення ролі енергоефективності та еко-модернізації економіки (практично будь-які новітні технології приводять до скорочення викидів парникових газів);

- зменшення споживання паливно-енергетичних ресурсів в національному енергобалансі країни, а також скорочення викидів парникових газів;

- покращення інвестиційної привабливості, ділового клімату та конкурентоспроможності країни, а також іміджу й ролі України у міжнародних зусиллях у боротьбі зі зміною клімату;

- диверсифікація можливостей для залучення «зеленого» фінансування в економіку України та міжнародної технічної допомоги.

Можливими наслідками у разі відхилення Кабінетом Міністрів України політичної пропозиції будуть:

- відтермінування прийняття державної політики у сфері запровадження ринку зелених облігацій, що обмежить можливості залучення зелених/кліматичних фінансів;
- ризики поширення «greenwashing» на вітчизняному ринку зелених облігацій;
- зволікання у виконанні національних стратегічних цілей, а також взятих Україною на себе міжнародних зобов'язань;
- відставання від розвинутих країн у розробці інтегральної політики у сфері запровадження ринку зелених облігацій та залучення «зеленого» фінансування.

2. Можливі варіанти розв'язання проблеми

Розв'язання проблеми можливе за трьома варіантами:

Варіант 1. Залишення існуючої ситуації без змін (малоефективний).

Варіант 2. Розробка необхідних нормативно-правових актів компетентними державними органами та проведення окремих організаційних заходів (малоефективний).

Варіант 3. Схвалення Концепції запровадження та розвитку ринку зелених облігацій в Україні відповідним розпорядженням Кабінету Міністрів України із подальшим затвердженням плану заходів щодо її реалізації (оптимальний).

Варіант 1. Залишення існуючої ситуації без змін (малоефективний)

Шляхи і способи розв'язання проблеми

Реалізація даного варіанту передбачає залишення існуючої ситуації без змін. В таких умовах ринок зелених облігацій розвиватиметься повільно та хаотично і залежатиме від розвитку фондового ринку в цілому. Низькі кредитні рейтинги України, брак якісно підготовлених інвестиційних проєктів залишатимуться стримуючими факторами для більшості емітентів в залученні зеленого фінансування через випуск зелених облігацій. Ймовірні лише поодинокі випадки випуску зелених облігацій окремими категоріями емітентів, що матимуть обізнаність в GBP та досвід в їх застосуванні.

Реалізацію зазначеного варіанту передбачається здійснити протягом 2021-2023 років.

Фінансово-економічне обґрунтування

Реалізація Варіанту 1 не потребує додаткових бюджетних витрат.

Прогноз впливу

Навіть поодинокі випуски зелених облігацій дозволять залучати «зелене» фінансування у проекти екологічного спрямування, що стимулюватиме соціально-економічний розвиток регіонів України і позитивно впливатиме на реалізацію завдань визначених в стратегіях розвитку територій органів публічно-владних повноважень.

Суб'єкти господарської діяльності, що випускатимуть зелені облігації, можуть диверсифікувати джерела залучення фінансування під реалізацію відповідних проєктів та отримати конкурентні переваги щодо залучення додаткового інвестиційного ресурсу.

Ризики

Можливими ризиками, негативними наслідками та потенційними складнощами, що можуть виникнути під час реалізації Варіанту 1, є:

- поширення «greenwashing» на вітчизняному ринку зелених облігацій, що є загрозою для виникнення незворотних негативних тенденцій з залучення «зеленого» фінансування в Україну;

- відсутність визначених на державному рівні керівних процедур для випуску зелених облігацій публічним сектором обмежуватимуть їх емісію під реалізацію проєктів екологічного спрямування муніципалітетами, Урядом, а також установою уповноваженою на це Урядом;

- необізнаність емітентів щодо GBP, брак досвіду сертифікації/маркування зелених облігацій, оцінки незалежною стороною, стримуватимуть розвиток відповідного ринку;

- неможливість надання податкових пільг і стимулів, преференцій центрального банку та інших форм стимулювання для розвитку ринку зелених облігацій посилюватимуть відставання від розвинутих країн в контексті запровадження інтегральної політики щодо ринку зелених облігацій;

- високі витрати (у тому числі в частині сертифікації/маркування зелених облігацій, оцінки емітента незалежною стороною) можуть стати непосильним тягарем для емітентів корпоративного сектору, які планують реалізацію проєктів екологічного спрямування, а це стримуватиме залучення «зеленого» фінансування.

Варіант 2. Розробка необхідних нормативно-правових актів компетентними державними органами та проведення окремих організаційних заходів (малоефективний)

Шляхи і способи розв'язання проблеми

Реалізація даного варіанту передбачає внесення змін в уже існуючу нормативно-правову базу, розробку нових нормативно-правових актів компетентними державними органами, зокрема:

- розробку чітких керівництв щодо застосування міжнародних принципів зелених облігацій;
- встановлення національних стандартів, нормативів і правил щодо розкриття інформації й звітності;
- запровадження керівних процедур щодо фінансування та рефінансування проєктів екологічного спрямування, моніторингу використання та управління коштами;
- встановлення порядку відбору та супроводження проєктів екологічного спрямування, які реалізуються за кошти державного і місцевих бюджетів;
- запровадження в національному законодавстві стимулів для розвитку ринку зелених облігацій та розробки відповідних державних цільових програм;
- підготовку законодавства про сек'юритизацію та забезпечені облігації, яке враховує особливості зелених облігацій.

Окремо можуть проводитись організаційні заходи зі сприяння розвитку ринку зелених облігацій та залучення «зеленого» фінансування.

До розробки відповідної нормативно-правової бази та проведення організаційних заходів потрібно залучити Міністерство енергетики, Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів, Міністерство фінансів, Міністерство розвитку економіки, торгівлі і сільського господарства, Міністерство розвитку громад і територій, Міністерство інфраструктури, Антимонопольний комітет, Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку, Національний банк, Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України, місцеві держадміністрації та органи місцевого самоврядування.

Реалізацію зазначеного варіанту передбачається здійснити протягом 2021-2023 років.

Фінансово-економічне обґрунтування

В процесі розроблення кожного акту та планування окремих організаційних заходів буде забезпечено оцінку і обґрунтування обсягів фінансових, матеріально-технічних і трудових ресурсів, необхідних для їх виконання, з урахуванням можливостей державного і місцевих бюджетів та наявності інших джерел, передбачених законодавством.

Прогноз впливу

Варіант розв'язання проблеми може позитивно вплинути на ключові інтереси таких заінтересованих сторін, як громадяни України, органи публічно-владних повноважень, суб'єкти господарської діяльності (фінансові та нефінансові компанії, інвестиційні та донорські фонди, міжнародні банки розвитку, інституційні інвестори).

Реалізація проєктів екологічного спрямування за рахунок емісії зелених облігацій позитивно вплине на якість життя громадян в цілому, покращення стану навколишнього природного середовища, розповсюдження «зелених» технологій як в короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі.

Випуск зелених облігацій дозволить залучати «зелене» фінансування у відповідні проєкти та стимулювати соціально-економічний розвиток регіонів України, а це позитивно впливатиме на реалізацію завдань визначених в стратегіях розвитку територій органів публічно-владних повноважень.

Водночас суб'єкти господарської діяльності, що випускатимуть зелені облігації, можуть диверсифікувати джерела залучення фінансування під реалізацію відповідних проєктів та отримати конкурентні переваги щодо залучення додаткового інвестиційного ресурсу.

Ризики

Можливими ризиками, негативними наслідками та потенційними складнощами, що можуть виникнути під час реалізації Варіанту 2, є:

- незлагоджена міжвідомча координація та розподіл відповідальності між органами державної влади з усіх складових проблеми запровадження та розвитку ринку зелених облігацій;

- значна тривалість процесів розроблення нормативно-правових актів компетентними органами, узгодження позицій щодо їх положень з усіма заінтересованими органами державної влади, науковими колами і громадянським суспільством та забезпечення їх прийняття Верховною Радою України;

- втрата цілісності та єдності політики запровадження ринку зелених облігацій та системності в її реалізації;

- відставання від розвинутих країн у розробці інтегральної політики у сфері запровадження ринку зелених облігацій та залученні «зеленого» фінансування.

Варіант 3. Схвалення Концепції запровадження та розвитку ринку зелених облігацій в Україні відповідним розпорядженням Кабінету Міністрів України із подальшим затвердженням плану заходів щодо її реалізації (оптимальний)

Шляхи і способи розв'язання проблеми

Передбачається схвалення Кабінетом Міністрів України погодженого заінтересованими центральними органами виконавчої влади проєкту Концепції запровадження та розвитку ринку зелених облігацій в Україні із подальшим затвердженням плану заходів щодо її реалізації відповідним розпорядженням Кабінету Міністрів України.

Проект Концепції, який відповідає положенням Регламенту Кабінету Міністрів України у частині розгляду та схвалення концепції реалізації державної політики у відповідній сфері, уможливить:

- систематизацію державної політики у сфері запровадження та розвитку ринку зелених облігацій і зміцнення інституційної спроможності для її реалізації у найбільш оптимальний спосіб;
- подолання певного відставання від розвинутих країн у розробці інтегральної політики у сфері запровадження ринку зелених облігацій;
- створення підстав для більш активного залучення «зеленого» фінансування та міжнародної технічної допомоги.

Реалізацію зазначеного варіанту передбачається здійснити протягом 2021-2023 років.

Фінансово-економічне обґрунтування

В процесі розроблення Плану заходів щодо реалізації Концепції буде забезпечено оцінку і обґрунтування обсягів фінансових, матеріально-технічних і трудових ресурсів, необхідних для їх виконання, з урахуванням можливостей державного і місцевих бюджетів та наявності інших джерел, передбачених законодавством.

Прогноз впливу

Варіант розв'язання проблеми позитивно впливатиме на ключові інтереси заінтересованих сторін. Від громадян, великого бізнесу та суб'єктів господарської діяльності (фінансові та нефінансові компанії, інвестиційні та донорські фонди, міжнародні банки розвитку, інституційні інвестори) очікується позитивне сприйняття реалізації Концепції оскільки вона: сприятиме залученню інвестицій в проекти екологічного спрямування, а відповідно зменшенню споживання паливно-енергетичних ресурсів та скороченню викидів парникових газів; стимулюватиме розвиток ринку цінних паперів в Україні з використанням світового досвіду та практики; підвищить обізнаність у сфері управління екологічними та соціальними ризиками, впливом на довкілля; покращить інвестиційну привабливість, діловий клімат та конкурентоспроможність країни; підвищить гарантії інвесторам, що вкладають фінансові кошти в проекти екологічного спрямування; стимулюватиме соціально-економічний розвиток в Україні.

Ризики

Можливі ризики та потенційні складнощі, що можуть виникнути під час реалізації Варіанту 3, пов'язані із недостатньою обізнаністю центральних органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування з питань організації ринку зелених облігацій, особливо в контексті отримання доступу до зеленого фінансування.

Ризиком є можливе утруднення щодо налагодження ефективної міжвідомчої координації та розподілу відповідальності між органами державної влади з усіх складових проблеми запровадження ринку зелених облігацій.

Шляхи запобігання виникненню ризиків

Можливі ризики можна подолати шляхом проведення консультацій із залученням висококваліфікованих державних службовців, експертів, науковців та широкої роз'яснювальної роботи, в тому числі в рамках засідань Міжвідомчої робочої групи із запровадження ринку зелених облігацій в Україні, через організацію і проведення семінарів, круглих столів, конференцій (переважно в рамках програм міжнародної технічної допомоги), присвячених усім складовим державної політики у сфері запровадження та розвитку ринку зелених облігацій, а також залучення «зеленого» фінансування.

В.о. Міністра енергетики України

Юрій ВІТРЕНКО

" ____ " _____ 2020 року

КРИТЕРІЇ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ ТА ПРОВЕДЕННЯ МОНІТОРИНГУ реалізації Концепції запровадження та розвитку ринку зелених облігацій в Україні

Критерії результативності

Оцінка ефективності реалізації Концепції запровадження та розвитку ринку зелених облігацій в Україні здійснюватиметься за наступними критеріями:

- 1) Наявність правових передумов для запровадження ринку зелених облігацій;
- 2) Залучення «зеленого» фінансування;
- 3) Розвиток ринку зелених облігацій.

Проведення моніторингу

Для ефективного моніторингу впровадження Концепції запровадження та розвитку ринку зелених облігацій в Україні, план заходів до якої даватиме підстави для розроблення проєктів нормативно-правових актів, планів проведення організаційних заходів для різних складових державної політики у сфері запровадження ринку зелених облігацій, необхідно розробити та затвердити план моніторингу.

План моніторингу впровадження Концепції буде розроблено Держенергоефективності у співпраці з іншими заінтересованими центральними органами виконавчої влади.

Аналітичні матеріали моніторингу реалізації Концепції запровадження та розвитку ринку зелених облігацій в Україні повинні надаватись до Кабінету Міністрів України до 2030 року щорічно, до 30 грудня.

В.о. Міністра енергетики України

Юрій ВІТРЕНКО

_____ 2020 р.

КОМУНІКАТИВНИЙ ПЛАН

1. Мета

Метою Концепції запровадження та розвитку ринку зелених облігацій та, відповідно метою Політичної пропозиції є визначення напрямів, завдань і строків формування державної політики запровадження ринку зелених облігацій, що дозволить залучати фінансування в проєкти екологічного спрямування, а також утворить правові та інституційні передумови для розвитку такого ринку в Україні, підвищення його інвестиційної привабливості.

Комунікативний план визначає ключові повідомлення, які необхідно донести до різноманітних цільових аудиторій для забезпечення позитивного сприйняття, підтримки та заохочення заінтересованих сторін до ефективної реалізації заходів та своєчасного досягнення цілей Концепції.

2. Ключові повідомлення

Широкій громадськості:

З метою залучення фінансування в проєкти альтернативної енергетики, впровадження новітніх енергоефективних технологій та обладнання, термосанації житлового фонду та сприяння зменшенню споживання енергоресурсів усіма категоріями споживачів законодавством запроваджено новий вид фінансових інструментів - зелені облігації.

Ефективне застосування та розвиток цього фінансового інструменту в Україні можливий, якщо буде вироблена та впроваджена єдина цілісна державна політика, що буде гармонізована з міжнародним законодавством.

Концепція представляє комплексну модель запровадження та розвитку національного ринку зелених облігацій, враховує провідні світові практики, а також особливості національних умов, можливостей, потреб і пріоритетів.

У результаті реалізації заходів Концепції Україна зможе запровадити дієвий ринок зелених облігацій і, таким чином, використати потенціал «зеленого» фінансування, який за оцінками IFC може сягнути 73 млрд доларів до 2030 року.

Зокрема, випуск зелених облігацій дозволить залучати «зелене» фінансування за прийнятною вартістю під реалізацію масштабних проєктів з енергоефективності, «чистої» енергетики, екології тощо та стимулювати соціально-економічний розвиток регіонів.

У свою чергу, реалізація проєктів екологічного спрямування, що будуть профінансовані за рахунок емісії зелених облігацій, дозволить громадам отримати цілу низку переваг, а саме:

- зменшити споживання енергоресурсів та заощадити кошти на їх оплату;
- скоротити викиди CO₂ та покращити екологічний стан;

розповсюджувати «зелені» технології як в короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі;

активізувати економічні процеси, роботу бізнесу у т.ч. в суміжних галузях та забезпечити надходження до бюджетів різних рівнів;

підвищити зайнятість населення;

покращити інвестиційну привабливість та конкурентоспроможність місцевих громад;

позитивно вплинути на якість життя громадян в цілому.

Бізнесу:

Сьогодні бізнесу для реалізації інвестиційних проєктів екологічного спрямування потрібен значний фінансовий ресурс. І зелені облігації можуть стати засобом залучення цього інвестиційного ресурсу.

З прийняттям Закону України № 738-IX від 19.06.2020 бізнес може випускати зелені облігації, а значить - диверсифікувати джерела залучення довгострокового та дешевого фінансування під реалізацію відповідних проєктів.

Концепція передбачає створення чесних і зрозумілих засад ринку зелених облігацій.

Зокрема, планується розробка чітких керівництв та національних стандартів для ринку зелених облігацій, а також запровадження схеми акредитації незалежних оцінювачів та верифікаторів. Так, інвестори будуть впевнені в чесних правилах гри на ринку, а емітенти зможуть зменшити трансакційні витрати під час випуску зелених облігацій.

Концепція закладе основи для розробки податкових пільг і стимулів для ринку зелених облігацій. Це сприятиме мобілізації необхідних фінансових ресурсів та входженню на ринок нових інвесторів.

Також Концепція передбачає нові форми співпраці із міжнародними фінансовими організаціями та міжнародними банками розвитку. Їх залучення покращить інвестиційну привабливість зелених облігацій та прискорить зростання цього класу активів в Україні.

3. Верстви (групи) населення, на які вплине реалізація рішення

Від великого бізнесу та суб'єктів господарської діяльності (фінансові та нефінансові компанії, інвестиційні та донорські фонди, міжнародні банки розвитку, інституційні інвестори) очікується позитивне сприйняття реалізації Концепції оскільки вона: сприятиме залученню фінансування в проєкти екологічного спрямування, а відповідно зменшенню споживання паливно-енергетичних ресурсів та скороченню викидів парникових газів; стимулюватиме розвиток ринку цінних паперів в Україні з використанням

світового досвіду та практики; підвищить обізнаність у сфері управління екологічними та соціальними ризиками, впливом на довкілля; покращить інвестиційну привабливість, діловий клімат та конкурентоспроможність країни; підвищить гарантії інвесторам, що вкладають фінансові кошти в проєкти екологічного спрямування; стимулюватиме соціально-економічний розвиток в Україні.

4. Методи та способи інформування

Офіційні канали:

- новини та інформаційні повідомлення на Урядовому порталі, офіційному сайті Міненерго, Держенергоефективності, інших зацікавлених органів державної влади та їхніх відповідних сторінках у соціальних мережах;
- розповсюдження новин серед журналістів, лідерів суспільної думки та активістів актуальної інформації про завдання та результати реалізації Концепції;
- медіа-заходи щодо початку заходів із реалізації Концепції та очікуваних результатів;
- публічні заходи щодо реалізації Концепції у т. ч. в регіонах за участю представників центральних та місцевих органів влади, стейкхолдерів, експертів, громадськості;
- поширення інформаційно-роз'яснювальних, рекламних матеріалів (брошури, буклети, презентації, відеоролики тощо) щодо впровадження ринку зелених облігацій серед цільових аудиторій.

ЗМІ:

- публікація експертних статей від представників Міненерго, Держенергоефективності та експертних груп щодо заходів та цілей Концепції (різні тексти для широкої громадськості та бізнесу);
- публікації у фахових виданнях з інформуванням про основні елементи, цілі та завдання Концепції (бізнес-видання, фахові галузеві видання, юридичні, енергетичні та екологічні видання);
- організація прес-конференцій, брифінгів на початку запуску реформи та на етапах досягнення перших результатів;
- забезпечення регулярних інтерв'ю та коментарів для ЗМІ щодо запровадження ринку зелених облігацій (в тому числі для регіональних ЗМІ, онлайн, друкованих виданнях, телебаченні).

Способи інформування:

- інформаційні повідомлення (новини);

- експертні статті, інтерв'ю та коментарі від Міненерго, Держенергоефективності та експертів;
- пояснювальна інфографіка та інші інформаційно-роз'яснювальні, рекламні матеріали для широкої громадськості та бізнесу;
- короткі відеоролики про суть Концепції та результати її впровадження і друкована інформаційна продукція для розповсюдження на фахових заходах.

5. Фінансове забезпечення

Для реалізації Комунікативного плану можуть залучатися кошти міжнародної технічної допомоги та кошти інших джерел, не заборонених законом.

Впровадження Комунікативного плану не потребує додаткових матеріально-технічних, трудових ресурсів (окрім зазначених нижче) та може здійснюватися за рахунок раціонального використання та перерозподілу наявних трудових ресурсів.

Заходи, які потребують додаткового фінансування за кошти міжнародної технічної допомоги: організація публічних та медіа-заходів, організація циклу заходів у регіонах, виготовлення, дизайн та друк інформаційних-роз'яснювальних матеріалів, виготовлення коротких відеороликів для широкої громадськості.

В.о. Міністра енергетики України

Юрій ВІТРЕНКО

_____ 2020 р.